

Overlegorgaan
Fysieke Leefomgeving

Rapport

Sociaal-Maatschappelijke aspecten van Aardgasvrije wijken

Voortgangsrapportage 2019-01
voor het interbestuurlijke
Programma Aardgasvrije Wijken
(PAW)

Voortgangsrapportage 2019-01
voor het interbestuurlijke
Programma Aardgasvrije Wijken
(PAW)

Inhoud

1. Inleiding en achtergrond	4
1.1. Inleiding	4
1.2. Achtergrond en opdracht aan het OFL	4
1.3. Beschrijving rapport en Leeswijzer	5
2. Activiteiten en analyses	6
2.1. Inleiding	6
2.2. Participatie in de aanvragen van de 27 gekozen wijken	6
2.3. Participatie beter begrijpen in de context van de energietransitie	7
2.3.1. Inleiding	7
2.3.2. Nieuwe benaderingen van het begrip participatie	7
2.3.3. Nieuwe benaderingen – nieuwe instrumenten	9
2.3.4. Empowerment en monitoring	12
2.4. Deskundigen Groep	13
2.5. Wijkbezoeken	13
2.5.1. Inleiding	13
2.5.2. Eerste bezoek aan Emmeloord, een pilot voor het OFL	14
3. Signalen	16
3.1. Inleiding	16
3.2. Signaal 1 – Maak meer ruimte voor niet-overheidsinitiatieven	16
3.3. Signaal 2 – Maak explicieter dat participatie in de aanvragen wordt meegewogen	17
4. Voortuitblik	19
4.1. Inleiding	19
4.2. Beoogde OFL acties 2019-2020	19
4.2.1. Wijkbezoeken	19
4.2.2. Bijeenkomsten Deskundigengroep	19
4.2.3. Operationaliseren van het begrip empowerment	19
4.2.4. Verkrijgen van een (beter) beeld van niet-door de overheid geïnitieerde wijkinitiatieven	19
4.3. Verkenningen 2019/2020	20
4.3.1. De functie van bedrijven	20
4.3.2. De perspectieven van de niet-actieven	20

1. Inleiding en achtergrond

1.1. Inleiding

Dit rapport geeft de stand van zaken weer van het OFL project aardgasvrije wijken (OFL-PAW). Het is de eerste tussenrapportage voor het interbestuurlijke Programma Aardgasvrije Wijken (PAW).

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) en Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) hebben afgesproken dat het OFL geregeld de voortgang met de programmaleiding van het PAW zal bespreken. De programmaleiding van het PAW zal daarbij vertegenwoordigd worden door Jos van Dalen (Programmadirecteur PAW). Het OFL wordt vertegenwoordigd door OFL voorzitter Marleen Stikker.

Dit rapport zal besproken worden in mei 2019 in een vergadering tussen OFL en de programmaleiding van het PAW.

Het rapport is samengesteld door de OFL secretarissen Annelies Verhagen en Felix Wolf.

Het rapport wordt vergezeld van een brief van de OFL voorzitter aan de programmaleiding van het PAW met daarin de belangrijkste signalen en reflecties. Bij dit rapport behoren ook twee andere bijlagen. Ten eerste een memo van het OFL over de participatie in de eerste 27 gekozen proeftuinen/wijken; ten tweede het eindrapport van het onderzoeksinstituut DRIFT met de titel *Burgers, overheden, en de transitie naar aardgasvrije wijken*.

1.2. Achtergrond en opdracht aan het OFL

De uitstoot van broeikasgassen moet verminderd worden. Daarmee kunnen ongewenste klimaatveranderingen beperkt worden. Het kabinet Rutte III heeft zich daarom onder meer ten doel gesteld om voor 2050 de hele voorraad van 6 miljoen woningen te verduurzamen. Eén van de manieren waarop dit wordt bereikt is om vanaf 2021, 30.000 tot 50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij te maken. In 2030 moet dat aantal verhoogd zijn tot 200.000 woningen per jaar.

Om te leren hoe het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving plaats kan vinden, heeft het Kabinet besloten om in 2018 en 2019, in 27 wijken, proeftuinen te ondersteunen. De ambitie is om in de latere jaren daarna door te groeien naar circa 100 wijken. In het interbestuurlijke Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) werken alle overheidslagen gezamenlijk aan dit vraagstuk.

In de proeftuinen leren overheden, bewoners, gebouweigenaren, woningcorporaties, energieleveranciers en andere bedrijven hoe een bestaande wijk succesvol van het aardgas af wordt gehaald. Het idee is dat door de geleerde lessen toe te passen op andere wijken de noodzakelijke versnelling kan worden bereikt waarmee de bestaande bebouwing van het aardgas gaat.

Het programma, vertegenwoordigd door BZK heeft begin 2019 aan het OFL het volgende gevraagd:

Het OFL wordt gevraagd om bij te dragen aan het leerproces rondom de sociaal-maatschappelijk aspecten van de wijkgerichte aanpak voor het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving.

Bovendien wordt het OFL gevraagd om advies te geven over hoe participatieprocessen bijdragen aan de opschaling. Alle mogelijke samenwerkingsvormen waarbij tenminste burgers zijn betrokken behoren tot de reikwijdte van de opdracht. Het OFL probeert te leren welke vormen van samenwerking tussen bewoners en andere partijen (=participatie) in welke type wijken het beste bijdragen aan het aardgasvrij maken dan die wijken. Dit doet het OFL in samenwerking met alle belanghebbenden, zodat optimaal gebruik wordt gemaakt van alle aanwezige kennis en ervaringen en alle partijen kunnen leren van het proces en de uitkomst. Het onderzoek duurt in ieder geval tot en met 2021.

Het OFL is per 1 januari 2019 begonnen met het (verder) opzetten en uitvoeren van het PAW-OFL programma om aan het door BZK gevraagde te kunnen voldoen.

Het OFL neemt hierbij het perspectief van de bewoner als uitgangspunt. Het aardgasvrij maken is voor iedere bewoner een grote ingreep. Het vertrouwde gebruik van aardgas voor verwarming en koken maakt plaats voor een andere manier van verwarmen en koken. Dat gaat niet alleen over financieel rendement of techniek. Het gaat ook over het ingrijpen in het privé domein: de meeste bewoners willen graag zelf hun kamertemperatuur bepalen en de tijd die ze onder de douche staan. Bovendien worden nieuwe onzekerheden geïntroduceerd zoals leverzekerheid van de energie, het vertrouwen in de techniek en het gevoel van keuzevrijheid (of het ontbreken daarvan). Ook deze aspecten hebben invloed op de beslissing om over te stappen op een duurzamere energiebron dan aardgas. Welke aspecten in welke situatie een rol spelen wordt onderzocht. Zeker is wel dat de aard en de kwaliteit van het participatieproces een belangrijke rol speelt in het al dan niet overstappen op een duurzame energiebron. Die kwaliteit wordt onder meer bepaald door de mate waarin de bewoners adequate informatie krijgen en er rekening wordt gehouden met hun wensen en mogelijkheden.

1.3. Beschrijving rapport en Leeswijzer

Dit rapport beschrijft in hoofdstuk 2 de activiteiten en analyses die zijn uitgevoerd. Wat deze activiteiten en analyses direct betekenen voor het PAW wordt in hoofdstuk 3 in de vorm van signalen beschreven. Hoofdstuk 4 beschrijft de activiteiten die in de komende periode worden uitgevoerd.

Dit rapport kan op verschillende manieren worden gelezen. Voor een globale, algemene indruk, wordt geadviseerd om de begeleidende brief van het OFL aan de directeur van het PAW te lezen. Voor een meer grondige indruk wordt geadviseerd om daarnaast ook de hoofdstukken 2 en 3 te lezen. Voor de meest grondige, gedetailleerde indruk wordt geadviseerd om het hele rapport te lezen met eventueel de bijlagen.

2. Activiteiten en analyses

2.1. Inleiding

In onderstaande paragrafen worden de belangrijkste activiteiten en producten beschreven. De OFL voorzitter en secretarissen hebben voor dit project echter ook andere activiteiten ondernomen; zo werd met vele mensen binnen en buiten het PAW gesproken, congressen en workshops bezocht, artikelen gelezen en gebruik gemaakt van de aanwezige kennis binnen de directie Participatie van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en het OFL. Deze activiteiten hebben ook bijgedragen bij aan het OFL beeld van de ontwikkeling van het PAW.

Voor een betere leesbaarheid zijn de meeste (wetenschappelijke) referenties weggelaten. Die referenties zijn terug te vinden in de achterliggende rapporten.

2.2. Participatie in de aanvragen van de 27 gekozen wijken

Om tot een eerste selectie van proeftuinen te komen heeft BZK voor het Programma Aardgasvrije Wijken in een brief aan alle gemeenten gevraagd om proeftuinen te nomineren. Zij werden gevraagd een aanvraag te doen om in aanmerking te komen voor deelname aan het PAW. In deze brief werd over participatie het volgende gezegd: "De ingediende aanvragen worden beoordeeld op de kwaliteit van het plan, onder meer met de volgende criteria: start van de uitvoering in 2018, zekerheidstelling ten aanzien van het jaar waarin woningen van het aardgas af zullen zijn, bestuurlijke steun in de gemeente, *betrokkenheid en draagvlak bij burgers en bedrijven en andere stakeholders*, de financiële onderbouwing van het uitvoeringsplan en de gevraagde rijksbijdrage." [scheefschrijft is door schrijvers van dit rapport toegevoegd].

Er zijn ruim 70 aanvragen ingestuurd waar een speciale selectiecommissie er 27 van heeft uitgekozen. Voorafgaand aan de selectie is het OFL geraadpleegd en is in overleg besloten te proberen om zowel proeftuinen te selecteren die doordacht bezig zijn met participatie en proeftuinen die (nog) minder bezig zijn met het ontwerpen en uitvoeren van participatie-activiteiten.

In de analyse heeft het OFL gekeken naar het vóórkomen van participatie(activiteiten), naar de inhoud en naar het proces van de participatie in de aanvragen van de 27 uitgekozen proeftuinen. Op deze manier is getracht een eerste beeld op te halen van de stand van zaken omtrent participatie in de 27 proeftuinen.

De participatie in de proeftuinen is op twee manieren beschouwd. Met de zogenaamde reflectietool wordt de kwaliteit van het participatieproces bepaald en met de participatieladder is de mate van betrokkenheid van de bewoners bepaald.

Het beschrijven van de participatie was een van de beoordelingscriteria bij de selectie van de wijken in een eerste aanvraagronde. Desondanks is het opvallend dat participatie in de aanvragen niet uitgebreid beschreven werd. Het niet-beschrijven van de participatie activiteiten in de aanvraag betekent overigens niet per se dat er geen participatie-activiteiten zijn. De analyse geeft daarom een goede eerste indruk, maar geen volledig beeld. Daarvoor moet er in meer detail gekeken worden naar welke activiteiten er op welke manier worden uitgevoerd in de proeftuinen. Daarom kunnen aan deze analyse alleen voorzichtige conclusies verbinden. Bovendien is hier alleen gekeken naar de aanvragen en wat daarin over participatie (in de breedste zin des woords) geschreven is. Er is verder geen nader contact geweest met de gemeenten die de aanvraag hebben ingediend.

Tijdens de analyse met de reflectietool bleek dat participatie in de aanvragen niet uitgebreid beschreven werd. Bovendien bleek dat bij een derde van de gemeenten er geen participatieplan is. In 24 van de 27 proeftuinen blijkt dat de terugkoppeling over de resultaten van de participatie naar alle belanghebbenden niet van te voren gepland is.

Wel blijkt uit de analyse dat door de keuze voor de 27 proeftuinen een goede spreiding is verkregen tussen proeftuinen die al veel participatieactiviteiten ondernemen en proeftuinen met minder activiteiten op het gebied van participatie.

Wat in de aanvragen opvalt is dat veel gemeenten inzetten op het informeren en ontzorgen van hun inwoners; activiteiten die corresponderen met de lagere treden van de participatieladder. Soms wordt aangegeven dat er nog zo veel onduidelijkheden op technisch en financieel gebied zijn dat er nog niet met inwoners wordt gecommuniceerd of geparticipeerd.

Er is dus wel sprake van overleg met en inspraak van bewoners georganiseerd door de gemeenten. Maar in de meeste gevallen is er geen sprake van een gelijkwaardige relatie. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat een proeftuin met een hogere trede op de participatieladder niet per se beter is dan een proeftuin waarbij de rol van burgers minder participatief is. Het gaat er om dat de juiste trede gezien de wijkenmerken wordt gekozen. Bepalen wat 'juist' is, is een van de doelen van de OFL inbreng bij Programma Aardgasvrije Wijken.

Het onderzoek werd beperkt door het gebrek aan informatie over participatie in de aanvragen daarom stelt het OFL voor om in de volgende ronde aanvragen extra aandacht te vragen voor de beschrijving van participatie(activiteiten). Het is bovendien de vraag of de gekozen methoden de beste manieren is om participatie te meten. Daarom is op verzoek van het OFL door onderzoeksinstituut DRIFT gevraagd kijken naar manieren om participatie kwalitatief en kwantitatief in beeld te brengen (zie paragraaf 2.3)

2.3. Participatie beter begrijpen in de context van de energietransitie

2.3.1. Inleiding

De energietransitie is niet een overheidstaak, maar wel een overheidsdoel. Om dat doel te bereiken wil de overheid samenwerken. Een participatief proces dus. Maar hoe werkt die participatie? Wat maakt dat mensen mee gaan doen met het aardgasvrij maken van hun woning? Wat kan geleerd worden over sociale processen bij participatie? En wat betekent dat voor de rol van de overheid in het participeren? Hoe zet je het proces op? En hoe zorg je dat je het kunt monitoren? Aan het onderzoeksinstituut DRIFT is gevraagd om, vanuit een transitie-perspectief, te reflecteren op deze vragen.

DRIFT onderzocht drie sporen die wellicht handvatten bieden voor de overheid om participatie binnen het Programma Aardgasvrije Wijken te faciliteren. Ten eerste werd geprobeerd om lessen te trekken uit recente participatieve processen en initiatieven op het gebied van energietransitie. Zo verkende DRIFT de betekenis van het begrip participatie, zonder vooraf een vastomlijnde definitie van participatie te geven. Ten tweede werd de participatieve praktijk in de energietransitie vanuit theoretisch perspectief beschouwd. Ten derde werd door DRIFT de operationele kant belicht van de participatie namelijk hoe participatie gemonitord kan worden.

2.3.2. Nieuwe benaderingen van het begrip participatie

Burgers, die het uitgangspunt vormen voor de OFL benadering bij het PAW, participeren niet zo zeer in overheidsbeleid maar richten zich (als initiatiefnemers) op de aanpak van een maatschappelijk probleem, soms ruim voordat de overheid met dit probleem aan de slag gaat. Ze zien dus meer een overheid die participeert in de activiteiten van de burger door te faciliteren en mede mogelijk te maken dan een burger die participeert in activiteiten van de overheid.

Een manier waarop dit veel gebeurt in Nederland is via energiecoöperaties. Energiecoöperaties zijn een sociale innovatie waarin een bestaande, en in het verleden populaire, organisatie vorm herontdekt wordt. Sociale innovatie gaat dus niet altijd over 'iets' nieuws, maar kan ook gaan over het herontdekken van vergeten manieren van doen, denken, en organiseren. Nederland heeft een grote groei doorgemaakt in aantallen energiecoöperaties, van enkele tientallen in 2008 tot bijna 500 in 2018. Dit laat zien dat energiecoöperaties een succesvolle manier zijn om burgers te betrekken bij het energiesysteem en de daarbij behorende transitie-opgaven.

Hieraan gerelateerd is de opkomst van het *prosumeren* van hernieuwbare energie, het produceren van energie voor eigen gebruik. Consumenten – huishoudens, bedrijven, publieke instellingen – die van oudsher alleen afnemer waren, worden ook producent van energie. Prosumer zijn is niet alleen voorbehouden aan individuen of huishoudens. Ook collectieven, bijvoorbeeld energiecoöperaties, kunnen prosumer zijn. Er bestaan bijvoorbeeld energiecoöperaties met als doel om energieproductie mogelijk te maken voor mensen die zelf geen eigen mogelijkheid hebben om dit te doen.

Zowel het prosumentschap als energiecoöperatieven zijn voorbeelden van hoe rollen in het energiesysteem veranderen en hoe de productie van energie op nieuwe manieren wordt uitgevoerd en georganiseerd. Samen kunnen ze geschaard worden onder het concept *energiedemocratie* – participatie in de energiesector met daaraan verbonden andere rollen en eigendomsstructuren. Door samenwerking en prosumentschap wordt het eigendom van energie infrastructuur decentraler, en krijgen burgers meer zeggenschap over het energiesysteem, wat dus democratischer wordt; de controle over het systeem wordt verdeeld over meer partijen dan in de oude gecentraliseerde situatie.

Andere participatievormen die kunnen leiden tot een energiedemocratie zijn onder andere participatief budgetteren, *time banks* en *performance based* contracten en voorbeelden die gerelateerd zijn aan de theorie van de *commons* en *commoning*. Deze vormen worden nader toegelicht in het achterliggende DRIFT rapport.

Alhoewel het overzicht van deze nieuwe praktijken zoals boven beschreven verre van uitputtend is zijn er uit deze studies inzichten te halen over participatie in het algemeen en participatiebeleid in het bijzonder. Factoren die bijdragen aan deelname in lokale energie initiatieven zijn:

- de wens voor sociale cohesie, autonomie, betekenis / zingeving, en investeringsmogelijkheden. Ander relevante factoren zijn plichtsgevoel, eigenaarschap, en urgentie;
- Een kleine groep actieve buurtbewoners kan met collectieve acties een grotere groep aanzetten tot individuele acties;
- Een initiatief met binding met de lokale omgeving, en een door mensen als eerlijke ervaren verdeling van eigendom en inkomsten, wordt sneller geaccepteerd, en meer vertrouwd. Participatie van bewoners in een initiatief uit hun eigen omgeving, die aansluit bij hun waarden rondom gelijkheid, leidt dus tot meer acceptatie van dit initiatief en de gerelateerde werkzaamheden bij (nog) niet participerende medebewoners;
- Participatie, en wat een goede participatie-aanpak is, wordt in grote mate lokaal vormgegeven. Het is dus niet waarschijnlijk dat er een participatie-aanpak is die overal toe te passen is;
- Gezien het belang van lokale worteling in zowel activatie van gemotiveerde burgers en acceptatie van (nog niet) actieve medeburgers ligt samenwerking met, of oproepen tot het opzetten van, lokale initiatieven voor de hand;
- Commoning-initiatieven laten zien dat het versterken van participatie op de langere termijn ook instituties vergt. Het is mogelijk om naar een maatschappelijke structuur te bewegen waarin participatie 'ingebakken' zit. Bepaalde institutionele structuren helpen mensen om te

participeren, bijvoorbeeld het bestaan van een buurtvergadering, of, in de Nederlandse energiecontext, een postcoderoosregeling.

2.3.3. Nieuwe benaderingen – nieuwe instrumenten

Transformatieve Sociale Innovatie (TSI)

Het betrekken van sociale innovatie-initiatieven, zoals energiecoöperaties of 'energie gemeenschappen' als het over de energie sector gaat, of het helpen opzetten en faciliteren van dit soort initiatieven kan leiden tot meer participatie van burgers in het van aardgas af gaan.

De gemene deler van al deze verschillende initiatieven is dat hun manier van denken, doen, organiseren, ontwikkelen en herontdekken, anders is dan in huidige maatschappij gangbare manier. Soms ontstaan in dit proces nieuwe manieren waarop mensen zich tot elkaar kunnen verhouden, soms worden juist oude organisatievormen of manieren van doen herontdekt. Behalve door een 'transformatieve geest' zijn deze initiatieven ook verbonden door hun translokale karakter. Het zijn lokaal gewortelde initiatieven, die zich verbonden hebben via een (internationaal) netwerk waarmee ze kennisdeling en *peer-to-peer learning* (P2P) bevorderen en zo hun impact vergroten.

Deze combinatie, van een innovatieve geest en translokale verbindingen, activeert mensen (*empoweren*) om mee te doen aan dit soort initiatieven en netwerken. Deze transformatieve sociale innovatie (TSI) is niet uitsluitend het domein van de burger. Ook bedrijven, wetenschappers, en overheden kunnen dit proces op gang brengen, ondersteunen, en versterken. Overheden kunnen een cruciale rol spelen in het creëren van een geschikte omgeving waarin sociale innovatie kan plaats vinden. Een gemeente kan, bijvoorbeeld, burgers uitdagen of uitnodigen om creatief na te denken over hoe ze zich op buurtniveau kunnen organiseren om transformatie in hun wijk vorm te geven en burgers te activeren (en laten participeren). Een goed voorbeeld van een gemeente die dit al in de praktijk brengt is Den Haag, die een 'initiatievenbudget' heeft voor duurzame initiatieven van bewoners. Maar het gaat niet alleen om steun voor initiatieven van 'onder' en het implementeren van regulatie 'van boven', alle partijen in de maatschappij kunnen sociale innovatie op gang brengen.

Een (buurt)initiatief gericht op het verduurzamen of aardgasvrij maken van de eigen woning of buurt kan in de bovengenoemde behoeften naar autonomie, verbinding, en competentie voorzien. Ook faciliteert sociale innovatie sociaal leren – nieuwe gedeelde inzichten die de basis voor gezamenlijke actie vormen – wat bij draagt aan de transformatieve werking van deze initiatieven. Het stimuleren van sociale innovatie draagt dus niet alleen bij aan participatie maar kan ook een essentiële bijdrage leveren aan het verspreiden, en ontwikkelen, van de benodigde kennis hierover.

Vertaald naar de casus 'van aardgas af' op wijkniveau betekent dit dat TSI een rol kan spelen in het begrijpen hoe burgers via participatie met de energietransitie aan de slag te kunnen gaan. TSI legt een verband tussen individuele factoren, zoals beschreven in paragraaf 2.3.2, en het opereren van mensen op groepsniveau (bijvoorbeeld een energiecoöperatie) en het systeemniveau (het zich richten op een systeemverandering).

Nieuwe instrumenten, een multi-actor perspectief

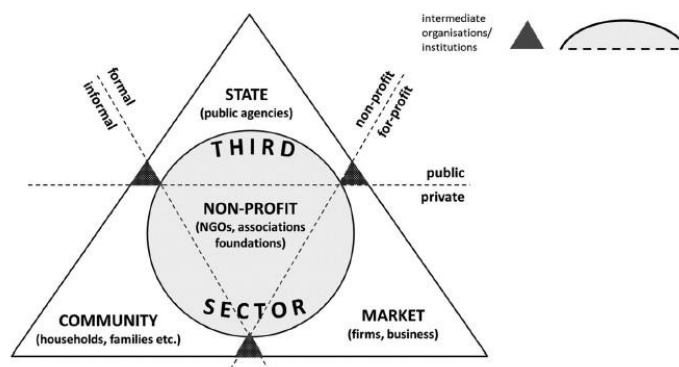
Ook TSI maakt duidelijk dat de praktijk van transformatieve sociale innovaties, zoals energiecoöperaties of prosumenten, om een nieuwe kijk op participatie-instrumenten vragen. De focus van het begrip burgerparticipatie en de vaak gebruikte participatieladder ligt namelijk op de relatie tussen overheid en burger. De rol van de overheid is hierin initiërend en leidend. Maar mensen die bijvoorbeeld als prosumenten de energietransitie aanjagen, nemen hierbij zelf het initiatief. Ze participeren niet noodzakelijkerwijs in beleid van de overheid, en het is ook niet gegeven dat de overheid in eerste instantie het beleid uitzet. Deze prosumenten participeren dus niet zozeer in overheidsbeleid maar in het oplossen van het klimaatprobleem. Ook in het aardgasvrij maken van wijken is het niet (alleen) de overheid die leidend en initiërend is.

Mensen zijn zelf hun huizen al aan het isoleren, koken elektrisch, kopen een zonneboiler of installeren een warmtepomp. Deze voorbeelden illustreren dat participatie dus niet alleen over de overheid en de burger gaat. Het gaat over individuen, organisaties, of sectoren die een maatschappelijk probleem proberen op te lossen. Ze participeren in een maatschappelijk probleem. Bedrijven nemen bijvoorbeeld steeds vaker en meer verantwoordelijkheid richting maatschappelijke problemen. Dit hoeft niet altijd te gebeuren in 'traditionele' relaties met de overheid, zoals in publiek-private samenwerking. Met andere woorden, relaties zijn aan het bewegen, grenzen tussen 'publiek' en 'privaat' verplaatsen zich. Er is geen sprake van een vaststaande rol die iemand (of een organisatie) heeft of definieert, maar van rollen die iemand kan hebben of kan aannemen. Een overheid kan de rol van wetgever en regelsteller op zich nemen, maar kan ook de rol als aanjager van de energietransitie aannemen.

Een multi-actor perspectief maakt deze verschuivende verhoudingen inzichtelijk. Het biedt een ander perspectief op de verschillende rollen die actoren kunnen hebben in het oplossen van een maatschappelijk vraagstuk. Het geeft een genuanceerder beeld dan dat van een burger-overheid of markt-overheid perspectief. Dit multi-actor perspectief staat afgebeeld in afbeelding 1 en maakt onderscheidt tussen vier typen sectoren:

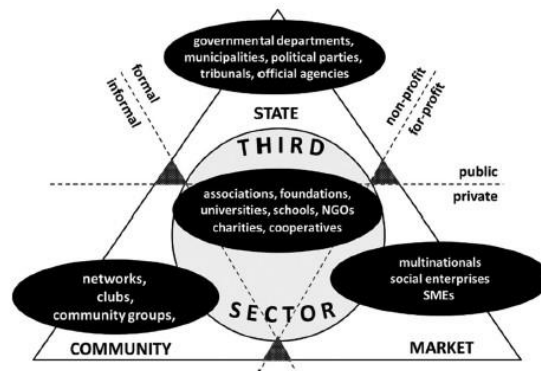
1. overheid,
2. markt,
3. gemeenschap en
4. de 'derde' sector.

AFBEELDING 1 | Het multi-actor perspectief op sector niveau

Daarnaast maakt het multi-actor perspectief onderscheid tussen actoren op drie verschillende aggregatieniveaus:

- a. sectoren (afbeelding 1),
- b. organisatorische actoren (afbeelding 2) en
- c. individuele actoren (afbeelding 3).

AFBEELDING 2 | Het multi-actor perspectief op organisatie niveau

AFBEELDING 3 | Het multi-actor perspectief op individueel niveau

Een sector kan gezien worden als een actor, maar het kan ook de institutionele context zijn waarbinnen organisaties en individuen samenkomen. De grenzen tussen de sectoren zijn hiermee niet statisch afgebakend, maar dynamisch en vormbaar. De 'derde', hybride sector bevindt zich tussen de drie anderen, en omvat zowel de non-profit sector als allerlei organisatievormen (coöperaties, sociaal ondernemers) en organisaties die combinaties van de andere sectoren zijn en er dus tussenin zitten. Binnen ieder van deze sectoren worden organisaties en individuen op verschillende manieren gedefinieerd, aan de hand van de logica van de sector.

Eén individu kan bijvoorbeeld in haar/zijn professionele context beleidsmaker zijn, maar daarnaast ook burger, consument, producent, inwoner, donateur, of vrijwilliger (zie Figuur 3). Een individu heeft dus in verschillende sectoren verschillende rollen, of kan deze rollen aannemen. Ditzelfde geldt voor organisaties (zie Figuur 2). Bijvoorbeeld, een energiecoöperatie kan binnen de eigen organisatie zowel de logica van de markt, overheid als derde sector samenbrengen. Voor participatie, en in het bijzonder participatie in het aardgasvrij maken van wijken, betekent dit dat verschillende organisaties en individuen in verschillende rollen deze participatie kunnen initiëren. Het multi-actor perspectief biedt inzicht in de diversiteit van actoren die participeren in en werken aan een maatschappelijke probleem. Dit 'probleem' kan het aardgasvrij maken van een wijk zijn, maar juist ook andere, lokale problemen, zoals initiatieven die zich bezig houden met het veilig maken of schoon houden van de buurt. Erkennen van deze variatie kan helpen om te herkennen wat er zich allemaal in een wijk of in een straat afspeelt en waar het aardgasvrij maken van wijken bij kan aansluiten of zelfs kan ondersteunen.

Empowerment

Bovenstaande, meer theoretische in steek van TSI en de multi-actor perspectief, dient vertaald te worden naar meer operationele factoren die participatie kunnen ondersteunen. Wat bepaalt dat mensen gaan participeren in de energietransitie? Welke sociaal-maatschappelijke factoren dragen er aan bij dat iemand meedoet met het aardgasvrij maken van haar/zijn wijk? Het doel is immers om inzicht te krijgen welke participatieaanpak in welke context het beste zou kunnen werken, en hoe het participatieproces als geheel verbeterd kan worden. Het 'beste' is hierbij niet per se of louter het grootste aantal huishoudens dat van het gas af is gegaan; ook bijvoorbeeld de mate van tevredenheid van mensen over het participatieproces, de mate van de opschaalbaarheid of het grootte van het leereffect kunnen mede bepalen wanneer een bepaald participatieproces.

Er bestaat (nog) geen raamwerk van de belangrijkste sociaal-maatschappelijke factoren die participatie in het aardgasvrij maken van wijken beïnvloedt. Er is zeer weinig specifieke literatuur over deze ontkoppeling van aardgas, omdat deze sterk samenhangt met de Nederlandse context. Een overkoepelend raamwerk voor participatie in de energietransitie, waar het van aardgas af gaan onderdeel van is, bestaat ook nog niet. Waarschijnlijk omdat veel verschillende sociaal-maatschappelijke factoren een rol spelen en deze transitie niet door enkele, maar een veelvoud van actoren, initiatieven en motivaties tot stand komt.

Het begrip *empowerment* gaat over wat individuen aan kan zetten tot actie en speelt zich daarmee af in de directe leefwereld van mensen. Empowerment wordt gedefinieerd als: "het proces waarbij actoren het vermogen verwerven (of verliezen) om middelen te mobiliseren om een doel te bereiken. Dit proces omvat:

1. de toegang tot verschillende middelen, en
2. het vermogen en de bereidheid om deze middelen in te zetten om een doel te bereiken.

Het begrip 'middelen' wordt breed opgevat; deze kunnen variëren van personen en verschillende soorten kapitaal tot mentale instrumenten. Ze komen sterk overeen met verschillende sociaal-maatschappelijke factoren die participatie beïnvloeden. Kennis, opleidingsniveau, inkomen en tijd zijn voorbeelden van sociaal-maatschappelijke factoren die ook middelen voor empowerment zijn. Hiernaast zijn er echter ook factoren die niet direct als een middel gezien kunnen worden, zoals sociale cohesie of ongelijkheid.

Zoals het achterliggende rapport van DRIFT laat zien, is het begrip empowerment (wetenschappelijk) reeds ontwikkeld en kan het samen met de TSI een multi-actor benadering helpen bij het zoeken naar relevante theorieën en zienswijzen. Zo kunnen sociaal-maatschappelijke factoren kunnen worden geïdentificeerd die de participatie in het aardgasvrij maken van wijken beïnvloeden.

2.3.4. Empowerment en monitoring

Als raamwerk is empowerment zeer open. Het is ten aanzien van de transitie naar aardgasvrije wijken volstrekt generiek. Daarom zou het ook toegepast kunnen worden bij de monitoring van het Programma Aardgasvrije Wijken – bij verschillende initiatieven kan een empowerment-perspectief licht werpen op hoe participatie daar tot stand kwam, en welke factoren daarbij tot empowerment hebben geleid, of juist empowerment hebben verhinderd. Op die manier gebruikt wordt empowerment een monitoringsraamwerk dat ingezet kan worden op het niveau van wijkspecifieke initiatieven.

DRIFT heeft een aantal mogelijkheden geadviseerd voor hoe empowerment gemeten en gemonitord kan worden; deze mogelijkheden dienen echter nog nader onderzocht moeten worden. Een en ander is ook afhankelijk van de beschikbare gegevens en de invulling van het Kennis en Leerprogramma (KLP).

2.4. Deskundigen Groep

Op 3 april 2019 heeft de eerste bijeenkomst van de OFL Deskundigen Groep Aardgasvrije Wijken plaatsgevonden. Het OFL heeft deze Deskundigen Groep samengesteld om er voor te zorgen dat het OFL, ook de ogen van de (ervarings) deskundigen met een brede ervaring in participatie en/of de energietransitie, een blijvende meerwaarde kan bieden.

Er waren in totaal 15 deskundigen aanwezig die onder meer afkomstig waren van: ODE Central, Platform 31, Universiteit Nyenrode, Universiteit Utrecht, GreenHome, Woningcorporatie GroenWest en Topsector Energie.

De bijeenkomst werd voorgezeten door de OFL voorzitter Marleen Stikker.

Doel van de bijeenkomst was tweeledig:

1. verduidelijken van de opgave die het OFL van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK) heeft gekregen en
2. het vanuit verschillende perspectieven toetsen van de door het OFL gekozen uitgangspositie en doel of bepalen daarin de juiste stappen zijn/worden gezet.

Voor onderdeel 2 werd DRIFT gevraagd om hun onderzoek verder toe te lichten. Daarna werd aan de deskundigen gevraagd om hun oordeel te geven over de gekozen benadering (positie OFL, gebruikte concepten) en te adviseren over welke acties (eerst) uitgevoerd zouden moeten worden.

De belangrijkste uitkomsten zijn:

- Zie het aardgasvrij maken als een maatschappelijk vraagstuk van ons allemaal. Het is niet (alleen) aan de overheid om deze transitie uit te voeren. Het is belangrijk om verbindingen te zoeken met- en samen te werken met bestaande (zowel publieke als private) initiatieven.
- Uit verschillende presentaties komt de wens naar voren om een deel van de middelen die de overheid ter beschikking stelt via het PAW programma te gebruiken voor initiatieven uit de samenleving op basis van "high trust" want,
- De overheid heeft geld beschikbaar gesteld voor partijen die 'willen en kunnen', zij gaan op volle kracht vooruit. Echter, een grote groep (private) initiatiefnemers wordt dan gemist die (in de ogen van de overheid) niet het juiste mandaat, middelen, ruimte of status hebben. Dit is de groep die wel wil maar niet kan. Zij moeten de juiste ondersteuning kunnen krijgen. Geef daarbij ook voldoende aandacht aan de "dwarsliggers". Daarom:
  - Breng in beeld:
  - welke (type) groepen er in de wijken zijn, hoe groot die zijn en welke sentimenten er leven.
  - welke formats, welke vormen, welke taal succesvol zijn en hoe kennis en ervaring wordt overgebracht en dus welke schielsprong mogelijk is.
- Maak gebruik van alle beschikbare bronnen, er is al veel onderzocht en ervaring opgedaan; niet alleen bij individuele gemeenten, maar juist ook bij bijvoorbeeld procesbegeleiders die in meerdere gemeenten actief zijn.
- Maak een actieve verbinding tussen onderzoek en de praktijk. Er is al veel bekend over wijken, zorg voor de juiste informatie en pak als OFL de rol van verbinder.

2.5. Wijkbezoeken

2.5.1. Inleiding

Een belangrijk doel van het OFL Programma Aardgasvrije wijken is leren welke vormen van participatie in welke wijken het beste werken. Dat leren wil het OFL samen doen met alle partijen die betrokken zijn van de overgang van aardgas naar een duurzamere energiebron.

Gemeenschappelijk leren bevordert namelijk het toepassen van de geleerde lessen waarmee ook de opschaling van het aardgasvrij maken van wijken versneld kan worden.

Wat en hoe er geleerd moet worden en door wie, kan bepaald worden door eerder opgedane kennis en ervaringen over te nemen en opnieuw toe te passen in andere wijken. Het OFL is echter van mening dat, gezien de complexiteit van het overgaan op duurzame energie en nog geringe ervaringskennis over hoe deze overgang precies en met succes zou kunnen worden uitgevoerd, ook meer kennis nodig is over de ervaringen die wijkbewoners hebben met participatieprocessen in het algemeen en met participatie met betrekking tot de energietransitie in het bijzonder.

Het wijkbezoek levert meerwaarde ten opzichte van de andere bronnen omdat hierdoor belanghebbenden kunnen worden gesproken die een minder grote betrokkenheid hebben met het aardgasvrij maken van de wijk of geen tijd of zin hebben om aan communicatie en participatie mogelijkheden deel te nemen. Ook kunnen gegevens worden verkregen die lastig in woorden of cijfers weer te geven zijn zoals bepaalde sentimenten of zaken die belanghebbenden liever niet op papier zien.

Het OFL wil daarom een aantal keer per jaar wijken bezoeken. Doel daarvan is om uit eerste hand te ervaren hoe het is om in gesprek te treden met bewoners en welke wensen, oordelen en meningen bewoners hebben over participatie. Bovendien wil het OFL achterhalen in welke mate deze wensen, oordelen en meningen, te relateren zijn aan typische wijk kenmerken zoals demografische opbouw, ouderdom van de wijk en specifieke andere wijkopgaven op fysiek (bv. afkoppelen van regenwater) en sociaal (bv. de zorgbehoefte) terrein. Ten derde wil het OFL achterhalen wat voor een type bezoek aan welke wijken het meest oplevert voor het beantwoorden van de OFL onderzoeksvragen.

2.5.2. **Eerste bezoek aan Emmeloord, een pilot voor het OFL**

Om een beeld te krijgen van het verloop van een participatieproces in een wijk is in mei 2019 eerst een wijk bezocht waar al een participatieproces heeft plaatsgevonden. Floor Ziegler is Citymaker, zij vormt verbindingen tussen mensen, vormt gemeenschappen en initieert (culturele) ontmoetingsplekken. Zij is de verbinder tussen de systeemwereld en leefwereld. Floor heeft in Emmeloord een proces ondersteund voor het klimaatneutraal maken van de wijk Revelsant. De woningcorporatie Mercatus heeft samen met de bewoners van 140 eenheden gesproken over welke strategie er gekozen zou worden om deze wijk klimaatneutraal te maken. Floor heeft het OFL en een aantal gasten meegenomen naar Emmeloord om te leren van de daar opgedane ervaringen op het gebied van wijkbezoeken en participatie. Dit wijkbezoek is afgelegd om kennis op te doen voor het organiseren van andere wijkbezoeken.

In de komende maanden zijn nog een aantal wijkbezoeken gepland. Na elk wijkbezoek vindt een uitgebreide evaluatie plaats. Op basis van die evaluaties wordt het volgende bezoek aangepast. Zo passen worden de geleerde lessen direct toegepast.

Project "Samen Buurten" in Emmeloord

In overleg met de gemeente, Liander, de netwerkbeheerder en Mercatus, de woningbouwvereniging is gekeken naar mogelijkheden om een pilot project op te starten in de bestaande woningvoorraad. De combinatie van de staat van onderhoud van de flats, de openbare ruimte (straatwerk en rioleringen) het gasnet (infra) zijn aanleiding voor de pilot met deze flats. Daarbij is het uitgangspunt gehanteerd dat 'natuurlijke momenten' het aangewezen moment zijn om ervaring op te doen in aanpak van de bestaande woningvoorraad. Hiervoor is een participatietraject opgestart om met een 'door bewoners gedragen' plan te komen.

Mercatus doet dit door 'Samen Buurten'. Door bewoners: invloed te geven, contacten met bewoners te verdiepen en door toekomstbestendig te zijn. Samen met bewoners van 140 wooneenheden, verdeeld over 4 flats, is bepaald welke strategie gekozen wordt om de lange

termijn doelstellingen van Mercatus, de woningen vrij van gebruik van fossiele brandstoffen en een zo laag mogelijk energieverbruik, te realiseren.

Op 1 mei is een eerste bezoek afgelegd. In dit bezoek hebben is uitgebreid gesproken met de betrokkenen van Mercatus, Talen Vastgoedbeheer en de kwartiermaker in de wijk. Uiteraard is het OFL met anderen ook zelf ook de wijk ingegaan om in gesprek te gaan met bewoners. Dit bezoek vormt de eerste aanzet om de lessen die geleerd worden in de wijken te vertalen naar aanbevelingen die in andere wijken het proces van participatie kunnen helpen.

3. Signalen

3.1. Inleiding

De in hoofdstuk 2 beschreven activiteiten en analyses hebben geleid tot een aantal eerste beelden over de stand van de participatie in het PAW. Deze beelden zijn aangevuld met reeds aanwezige kennis en informatie onder meer verkregen via persoonlijke gesprekken. De beelden die consistent en congruent zijn, zijn gebundeld in twee signalen.

De signalen worden zowel onderbouwd door de uitkomsten van het DRIFT onderzoek, door de analyse van de aanvragen van de 27 wijken als door de deskundigengroep die op 3 april 2019 bijeenkwam.

3.2. Signaal 1 – Maak meer ruimte voor niet-overheidsinitiatieven

Het OFL constateert dat binnen het PAW de participatie meestal een vorm aanneemt waarbij de overheid een proces voert; de bewoner, burger of private initiatiefnemer is een deelnemer aan dit proces. Dit komt onder meer tot uitdrukking in de wijze waarop de selectie van de 27 proeftuinen heeft plaatsgevonden: alleen *gemeenten* konden een aanvraag bij het Rijk indienen. Maar er zijn ook andere vormen van participatie, namelijk waarbij de overheid participeert in de andere (private) initiatieven.

Het PAW zegt niet dat deze participatievormen bij voorbaat worden uitgesloten. Ook binnen de 27 gekozen wijken zijn voorbeelden van maatschappelijke initiatieven te vinden. Toch is de huidige aanvraagprocedure en inrichting van het PAW zodanig dat maatschappelijke initiatieven alleen door gemeenten vertegenwoordigd kunnen worden; een rechtstreekse toegang is er niet.

Het OFL wil zorgen voor een goede dialoog tussen de maatschappij en de Rijksoverheid; óók op het gebied van de energietransitie. De energietransitie en ook het aardgasvrij maken van wijken ziet het OFL als een *maatschappelijke* opgave waaraan alle typen initiatieven rechtstreeks moeten kunnen deelnemen. Alleen dan ontstaat een gemeenschappelijk leerproces en alleen dan kan tussen alle participatievormen een goede afweging worden gemaakt. Het onderzoek van DRIFT, in dit rapport beschreven, onderschrijft deze notie.

Het in beweging krijgen van bewoners en verder op weg helpen van (private) initiatieven (*empowerment*) betekent dat de overheid niet alleen zich in moet zetten voor partijen die nu (al) willen en kunnen. De overheid kan zich niet afzijdig houden van (groepen van) mensen die wel willen maar niet kunnen, van mensen die niet willen maar wel kunnen én van mensen die niet willen en niet kunnen.

Partijen die wel willen (maatschappelijke initiatieven) maar niet kunnen zijn voor de overheid zeer aantrekkelijk. Het ontbreekt 'alleen' aan middelen. Het begrip middelen moet hierbij zo breed mogelijk worden gezien; ontbrekende middelen kunnen het ontbreken van een mandaat zijn, het gebrek aan bestuurlijke of financiële ruimte, of het ontbreken van een juridische status. Juist omdat deze partijen wél willen zijn ze gemotiveerd en hebben ze vaak al een behoorlijke (technische) kennisbasis én een lokaal sociaal netwerk: zij zijn de energieke samenleving waar de overheid graag gebruik van wil maken.

Deze partijen zouden geholpen zijn als een deel van het PAW budget ingezet zou worden zoals bij het Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden (IKS)¹ is gedaan. De deskundigengroep die op 3 april 2019 bijeenkwam onderschrijft dit. Hét succes van IKS was het ruimte geven voor flexibiliteit zodat de projecten innovatief konden zijn. Zo was er onder andere sprake van

¹ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0026617/2009-11-12>

financiële ruimte, geen vooraf vastgestelde 'harde doelen' en een beperkte verantwoordingslast. Daardoor heeft innovatie plaatsgevonden op het gebied van organisatie- en samenwerkingsvormen en is er vooral ook samenwerking gecreëerd met onder andere burgers en lokale partijen². Ook het OCW programma digitale pioniers³ kan als voorbeeld dienen.

Het OFL pleit er verder voor dat het PAW de uitwisseling van kennis en ervaring tussen maatschappelijke initiatieven faciliteert. Het gaat dan onder andere om kennis en ervaring over de verhouding tussen het initiatief en de overheid; deze verhouding bepaald namelijk in sterke mate of en hoe deze initiatieven binnen en tussen wijken kunnen worden opgeschaald. De uitwisseling kan plaatsvinden door bijvoorbeeld leerkringen te faciliteren die door vertegenwoordigers van deze initiatieven of door andere partijen worden opgezet ('peer learning'). Deze leerkringen kunnen zowel op regionale als op landelijke schaal worden georganiseerd.

Tenslotte zouden maatschappelijke initiatieven een vaste plaats moeten krijgen in nieuwe aanvraagronde van het PAW. Een aanvragende gemeente zou op z'n minst moeten toelichten wat de gemeente heeft gedaan om maatschappelijke initiatieven op te nemen in de aanvraag. Immers wat de initiatieven doen kan voor een sneller, breder en duurzaam draagvlak in de wijk zorgen en zorgt ervoor dat het aardgasvrij maken op een effectievere en efficiëntere manier kan plaatsvinden.

3.3. Signaal 2 – Maak explicieter dat participatie in de aanvragen wordt meegewogen

In de eerste aanvraagronde werden voorstellen ook beoordeeld op het beschrijven van de participatie. In de meeste voorstellen werd de participatie echter (zeer) beperkt beschreven; het (zeer beperkt) beschrijven van de participatie activiteiten in de aanvraag hoeft echter niet te betekenen dat er geen participatie-activiteiten waren.

Dat participatie, i.e. het betrekken van stakeholders bij het aardgasvrij maken van wijken, een belangrijke rol speelt wordt zowel algemeen onderschreven. Daarom pleit het OFL voor om in de nieuwe aanvraagronde de beschrijving van het (beoogde) participatieproces één van de selectiecriteria te maken. Daarbij gaat er zowel om dat de kwaliteit van het gekozen participatieproces voldoende is maar ook om dat de aanvragende gemeenten kunnen beargumenteren waarom, gezien de specifieke wijkenmerken, juist gekozen is voor dát type participatieproces.

Voor het toetsen van de kwaliteit van het participatieproces zouden de door directie Participatie van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) gebruikte 'succesfactoren' kunnen worden gebruikt. Enkele van deze succesfactoren zijn:

1. Stakeholders worden adequaat geïnformeerd en waar nodig voldoende gefaciliteerd, zodat er een gelijk speelveld ontstaat.
2. Er is een aanpak voor de participatie, bijvoorbeeld omschreven in een projectplan of apart participatieplan.
3. Het participatieplan is samen met de stakeholders opgesteld of met hen afgestemd.
4. Er is een bestuurlijk (politiek en ambtelijk) besluit t.a.v. het participatieproces.

Het name het bestaan van een participatieplan is van groot belang voor het maximaal leren in de wijken. Zonder van te voren met alle belanghebbenden over bijvoorbeeld het participatie-doel en het participatie-proces gesproken te hebben, maakt het gemeenschappelijk leren lastig.

Het OFL pleit er niet voor om hoogte van de trede op de participatieladder als criterium te nemen. Daarvoor zijn in hoofdstuk 2 al een aantal redenen gegeven. Bovendien is de keuze voor

---

² Damen (2014) Evaluatie Innovatieprogramma Klimaatneutrale Steden

³ <http://www.digitalepioniers.nl/>

een bepaald participatieproces voor het aardgasvrij maken van een wijk, sterk afhankelijk van de lokale context. Het kan dus nooit een algemeen criterium zijn.

4. Voortuitblik

4.1. Inleiding

Er is in dit hoofdstuk een verdeling gemaakt in acties die vrijwel zeker zullen worden uitgevoerd (paragraaf 4.2) en verkenningen (paragraaf 4.3). Van beoogde acties in paragraaf 4.2 wordt verwacht dat zij bij gaan dragen aan doelen die het OFL naar aanleiding van de vraag van BZK heeft gesteld. Voor de verkenningen geldt dat de nut en noodzaak nog (preciezer) moet worden bepaald. Bovendien geldt voor verkenningen dat ook nog verkend moet worden wat de bestaande kennis op het gebied is en of andere partijen reeds (delen) van deze verkenningen uitvoeren.

4.2. Beoogde OFL acties 2019-2020

4.2.1. Wijkbezoeken

Er zullen in de maanden mei en juni 2019 nog drie wijkbezoeken worden afgelegd. Na deze bezoeken zal geëvalueerd worden hoe en welke bijdrage de wijkbezoeken kunnen leveren aan het OFL-PAW project.

In de komende drie wijkbezoeken zal ook de rol van zogenaamde kwartiermakers in de wijk aan bod komen. Kwartiermakers zijn mensen met een goed sociaal netwerk in de wijk en die daardoor onder andere een rol kunnen spelen in verkennen, herkennen en vaststellen van de sociale aspecten in die wijk.

4.2.2. Bijeenkomsten Deskundigengroep

Het OFL en de Deskundigengroep willen graag de samenwerking voortzetten. Tijdens de bijeenkomst op 3 april 2019 hebben de aanwezigen gezegd dat zij graag 3-4 per jaar bijeen willen komen. De Deskundigengroep wil graag als klankbord blijven fungeren en daardoor blijvend te kunnen oordelen of het OFL de juiste activiteiten juist uitvoert.

Bijeenkomsten staan gepland voor september en december 2019.

4.2.3. Operationaliseren van het begrip *empowerment*

Het operationaliseren van het begrip *empowerment* is noodzakelijk zodat de bijdrage van dit begrip aan de aardgasvrij maken van wijken goed kan worden bepaald. Begonnen wordt met de zes dimensies van *empowerment*. Hierbij gaat het om:

1. autonomie,
2. competentie,
3. gemeenschapsgevoel,
4. impact,
5. zingeving, en
6. veerkracht.

Deze dimensies op individueel niveau, kunnen niet los worden gezien van de sociale context en zullen dus mede bepalend zijn voor de indeling in wijk-typologieën. Deze wijk typologieën zijn noodzakelijk om een handteerbare indeling te maken van de 2200 wijken die er in Nederland zijn.

4.2.4. Verkrijgen van een (beter) beeld van niet-door de overheid geïnitieerde wijkinitiatieven

Er bestaat nog geen duidelijk beeld van welke vormen van, niet door de overheid geïnitieerde initiatieven er in de wijken zijn. Hoe vaak komen deze voor, welke ervaringen zijn er, welke sentimenten leveren er rond die initiatieven? Hoe kunnen ze een bijdrage leveren aan het aardgasvrij maken van wijken? Onder welke omstandigheden lukt dat wel of niet? Wat betekent

dat voor de overheid en andere stakeholders als zij deze initiatieven willen versterken? Hoe kan het inzicht in het lerend en opschalend vermogen van deze initiatieven worden vergroot?

4.3. Verkenningen 2019/2020

4.3.1. De functie van bedrijven

Ook de Topsector Energie beseft dat om de energietransitie te realiseren innovatie nodig is die verder gaat dan technologie alleen. Met alleen technologische energie-innovaties gericht op besparing, productie, opslag en het transport van energie komt deze transitie niet- of slecht van de grond.

Er zijn reeds verkennende gesprekken geweest met de Topsector Energie over samenwerking en een aantal mogelijk thema's zijn al verkend. Met name de rol die bedrijven, zoals supermarkten, in wijken kunnen spelen wordt op het ogenblik verder verkend.

4.3.2. De perspectieven van de niet-actieven

De acties beschreven in paragraaf 4.2 betreffen vaak de mensen die wel iets willen maar bepaalde instrumenten missen om ook iets kunnen betekenen bij het aardgasvrij maken van wijken. Hoe zit het met de overige bewoners in een wijk? Welke factoren spelen een rol om minder actief of passief te blijven? Welke rol speelt deze groep bij het leren en het opschalen? Ook bij deze verkenning kan het begrip *empowerment* een grote rol spelen.